13. YÜZYIL ANODOLU TAÇKAPILARI'NDA BULUNAN KUŞATMA KEMERLERİ TEZYİNATI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Çiğdem ÖNKOL ERTUNÇ[1]

ÖZ

Anadolu Selçuklu medeniyeti çok sayıdaki mimari yapısı ve bezeme unsurları ile varlığını günümüzde de sürdürmektedirler. Taçkapılar 13. yüzyıl Anadolu mimarisinde hem abidevi görünüşleri hem de bezeme programları ile taçkapılar dönemin süsleme özellikleri hakkında bilgi veren önemli yapı unsurları olarak karşımıza çıkar. Anadolu Selçuklu medeniyeti çok sayıdaki mimari yapısı ve bezeme unsurları ile varlığını günümüzde de sürdürmektedirler. 13. yüzyıl Anadolu Selçuklu dönemi mimari kompozisyonlarında genel olarak müstakil ya da birbirinin devamı şeklinde olan tezyinat unsurları kullanılmıştır. Taçkapılarda kapıyı, köşe sütuncuklarının başlama noktalarından başlayıp kavsara kısmını oluşturan bölümü, dış hizadan çevreleyen, genellikle süslemeli alanlara kuşatma kemerleri denilmektedir. Kuşatma kemerleri üzerindeki süsleme, kütlesel yapısı, şekil ve dilim sayısı olarak bazen farklılıklar göstermektedirler. 13. yüzyıl Anadolu Selçuklu dönemi mimari kompozisyonlarda genel olarak müstakil ya da birbirinin devamı şeklinde olan tezyinat unsurları kullanılmıştır

Anahtar Kelimeler: Taçkapı, tezyinat, kuşatma kemeri, mimari

[1] Dr.Öğr.Üy.Necmettin Erbakan Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, certunc(at)konya.edu.tr

ASSESSMENT OF SIEGE ARCH IN THE 13TH CENTURY ANATOLIANSELJUKS PERIOD OF PORTALS

ABSTRACT

In the 13th century Anatolian architecture, both the appearance and the decoration programs and the portals as important building elements that inform about the ornamentation characteristics of the period. The Anatolian Seljuk civilization continues its existence with its numerous architectural structures and elements of decoration. decorations which are generally independent or in the form of continuation of each other were used in 13th century. the architectural compositions of Anatolian Seljuk period. The part of the door, starting from the starting points of the corner pillars and forming the concave part, surrounding from outside, generally adorned areas are called siege arches. Various compositions that reflect the period features are used in the siege arches, which are a different architectural element with their massive appearances and decorative characteristics. The ornaments on the siege arches show differences in parallel to the number of the arch structure, shape and number of slices. In general, the siege arches which are suitable for the decoration program of the door are very attractive in some examples.

Keywords: Portal, decorations, siege arch, architecture

GİRİŞ

Türkler, Anadolu'ya yerleşmeleriyle birlikte kendi kültür, sanat ve birikimlerini yerli ustalarınkiyle birleştirerek pek çok alanda çeşitli eserler vermişlerdir. Selçuklular Anadolu'ya geldikleri zamanda karşılaştıkları bol miktarda taş malzemeyle, Orta Asya'da gerçekleştirdikleri bezemeleri taşa uygulayarak mükemmel eserler ortaya çıkartmışlardır. mışlardır (Bakırer, 1981: 19). Selçuklular daha sonra bir gelişim süreci izleyerek taş işçiliğinde muhteşem örnekler ortaya koymuşlardır.

Mimari gelişim, Anadolu Selçuklu döneminde en üst düzeye ulaşmıştır. Ayrıca, Anadolu Selçuklu taş süslemeciliği ayrı bir önem ve düzeydedir(Özbek, 2009: 141). Taş süslemeciliğinde taçkapılara ayrıca özen gösterilmiş, yapıların en dikkat çeken ögesi olmuştur. Esasında taçkapıların gösterişli ve süslü şekilde yapılması geleneği, Türk mimarisinde Karahanlılar 'la birlikte başlamıştır. Bu gelenek diğer Türk devletlerini de etkilemiş, egemenliklerini götürdükleri her yere bu sistemi götürmüşlerdir. 13. yüzyılda Anadolu Selçuklularının da kendilerine özgü bir portal stili ortaya koydukları görülmektedir (Baysal,2014:132).

Türkler tarafından taçkapı geleneğinin neden bu kadar önemli olduğunu, dinin ve dini maneviyatın yoğun yaşandığı bir toplumda, Hz. Muhammet'den rivayet edilen hadis-i şeriflere verilen önem dolayısıyla olduğunu ifade edebiliriz. *"Ben hikmetin eviyim ve Ali de onun kapısıdır"* ifadesi, İslam dininde kapı kültürünün dini kültür ile ilişkilendirildiği sonucunu doğurur. Hadis her kim ilim tahsil etmek isterse, kapıya gelsin şeklinde yorumlanır ise de kapının herhangi bir objeden ziyade manevi olarak anlamlandırıldığı, ilmin ve bilginin girişi ve bu girişin bir peygamber ile ifade edildiği görülür. Kapı ve Hz. Ali'nin benzetilmesi bu konuda Hz. Ali'nin güvenilirliği ve bilgisinin şekil olarak bir kapı ile bağdaştırılması İslam kültüründe kapının öneminin bir göstergesidir(Sarıcık, 2010: 485). Dinin ve geleneğin etkisiyle kapının vurgulanma hissiyatı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda abidevi taçkapıları ile birbirinden bağımsız süslemeleri olan görkemli ve taş işçiliği ile bezemeli taçkapılar ortaya koymuşlardır.

Taçkapılar, geometrik şema olarak; dikdörtgen bir çerçeve içerisinde birer tonoz veya kubbe parçasıyla örtülü, dikdörtgen planlı, cepheden çıkıntılı yapıdadırlar(Bayburtoğlu, 1976: 11). Anadolu Selçuklu mimarisinde erken dönemde beden duvarından dışarı taşırılmamış ya da daha geç dönemlere nazaran daha az bir taşıntının ve süslemelerin bulunduğu taçkapılar[2], 13. yüzyıldan itibaren

[2] Erzurum Ulu Camii ve Tokat Yağıbasan Medresesi taçkapıları 13. Yüzyılda yapılmış pekçok mimari yapının taçkapısına nazaran, cephede daha az bir taşıntı yapmaktadır

farklılaşmaya başlamışlardır. Bu dönemden sonra taçkapıların cephe düzeninde boyutları değişmiş, daha büyük boyutlu taçkapılar inşa edilmiş ve bu taçkapılar yapının belirgin süsleme unsurları olarak değerlendirilmişlerdir(Ünal, 1982: 17). Süslemenin hemen her yerinde hakim olduğu taçkapılar, yazı şeritleri ve mukarnaslar, kitabeler, gülbezek ve kabaralar, kuşatma kemerleri, sütunçeler ve sütunçe başlıkları, mihrabiyeler, süsleme şeritleri gibi unsurlardan oluşurlar. Bütün bu unsurların tezyini bir kompozisyon oluşturacak şekilde uygulama alanı bulması sonucu, taçkapılar Anadolu Selçuklu mimarisinde önemli bir yere sahip olmuşlardır.

Mukarnas kavsaralarda, dik ve keskin görünümün yumuşatılması ve kavsaranın iki yanındaki alanın simetrik boşluklar vasıtasıyla süslenebilir alan olarak değerlendirilebilmesi açısından kuşatma kemerleri yapımına gidilmiştir. Bezeme anlayışları bakımından birer süsleme şeridi olarak oluşturuldukları görülür(Ünal, 1982: 40-44).

Kuşatma kemerleri, genellikle taçkapı yüzeyinde kavsara etrafını çevreleyen alana bitişik olarak yapılmaktadırlar, ancak bazı örneklerde ana nişin eyvan benzeri bir şekilde oluşturulduğu da görülmektedir. Sunay'ında belirttiği gibi, bu tarz taçkapılarda kuşatma kemerleri, basık veya sivri kemerli ana giriş kapısı üzerinde bulunan kemerin yalın halde bırakıldığı ve kemerin taçkapının hizasına çıkacak şekilde bir tonoz gibi devam ettirilerek küçük bir eyvan şeklinde tasarlanmışlardır(Sunay, 2007: 261). (Fotoğraf No: 1, 6)

Fotoğraf No: 1 Kadın Han taçkapı kuşatma kemeri

Fotoğraf No: 2 Dokuzun Han taçkapı kuşatma kemeri

Fotoğraf No: 3 Antalya Karatay Han taçkapı kuşatma kemeri

Fotoğraf No: 4 Çardak Han taçkapı kuşatma kemeri

Fotoğraf No: 5 Antalya Kırkgöz Han taçkapı kuşatma kemeri

Fotoğraf No: 6 Antalya Yivli Minare Medresesi taçkapı kuşatma kemeri

Kuşatma kemerleri taçkapı yüzeyinde tek bir şerit halinde bulunduğu gibi bazen birkaç katmandan oluşmuş olarak yer almaktadırlar. Çoğunlukla kavsarayı sütunçe başlıkları hizasından çevreleyen kuşatma kemerlerinin yanı sarı az sayıda örnekte kuşatma kemerleri taçkapı zemininden başlayarak yapılmışlardır. On üçüncü yüzyılda bu şekilde yapılmış tek bir kuşatma kemerinin bulunduğu Atabey Ertokuş Medresesi'nde (Fotoğraf No: 7), kuşatma kemerinde, geometrik süsleme genel olarak üç farklı geçme çizgisinin birbirini bazen köşeli bazen yuvarlak hatlı bir şekilde kesmesinden oluşmuştur. (Fotoğraf No: 52)

Fotoğraf No: 7 Atabey Ertokuş Medresesi taçkapı kuşatma kemeri

Zeminden itibaren yapılmış tek bir kuşatma kemerinin bulunduğu Atabey Ertokuş Medresesi ile benzer özellikler taşıyan fakat bu sefer iki veya üç katmanlı kuşatma kemerlerinin bulunduğu taçkapılar mevcuttur. On ikinci yüzyılda yapılmış olan Mardin Dunaysır Ulu Camii taçkapısında bulunan kuşatma kemerleri bu gruba dâhil edilebilen erken dönem örneklerinden biridir. Iğdır Ejder Kervansarayı ve Tuzhisar Sultan Han taçkapı kuşatma kemerlerinde de Dunaysır Ulu Camii'nde bulunan geometrik tezyinata benzer olarak üç kademeli kuşatma kemerleri görülmektedir. (Fotoğraf No: 8,10)

Fotoğraf No: 8 Mardin Dunaysır Ulu Camii taçkapı kuşatma kemeri

Fotoğraf No: 9 Iğdır Ejder Kervansarayı taçkapı kuşatma kemeri

Fotoğraf No: 10 Tuzhisar Sultan Han taçkapı kuşatma kemeri

İncelenen pek çok mimari yapıda genel olarak bitkisel veya geometrik süslemeli kuşatma kemerlerine rastlanmıştır. Bunun yanı sıra hiçbir bitkisel veya geometrik bezemenin bulunmadığı kavsara üzerini saran herhangi bir kuşatma kemeri izlenimi veren bir alanın bulunmadığı taçkapılar da bulunmaktadır. Özellikle

taçkapı üzerinde pek çok tezyini unsurun ve kompozisyonun yer aldığı Buruciye Medresesi ve Afyon Sultan Aleaddin Camii taçkapısında kuşatma kemeri bulunmamaktadır. (Fotoğraf No: 11-12)

Fotoğraf No: 11 Buruciye Medresesi taçkapı kuşatma kemeri	**Fotoğraf No: 12 Afyon Sultan Aleaddin Camii taçkapı kuşatma kemeri**

Bazen girift bazen sade bir tezyinatın bulunduğu kuşatma kemerleri, az sayıda örnekte tek çizgi üzerinde hareket eden, kabartma veya katmanları ayrı kademeli silmeler şeklinde bırakılmıştır.(Fotoğraf No: 13, 17)

Fotoğraf No: 13 Kırşehir Cacabey Medresesi taçkapı kuşatma kemeri	**Fotoğraf No: 14 Erzurum Çifte Minareli Medrese taçkapı kuşatma kemeri**	**Fotoğraf No: 15 Eğret Han taçkapı kuşatma kemeri**
Fotoğraf No: 16 Sahip Ata Camii taçkapı kuşatma kemeri	**Fotoğraf No: Antalya Kırkgöz Han taçkapı kuşatma kemeri**	

Bitkisel ve geometrik örneklerin karıştırılması ile elde edilmiş karma örnekler hariç taçkapı süsleme şeritlerinde rastlanan bütün örneklere kuşatma kemerleri üzerinde de rastlanılmaktadır. Taçkapı bezeme alanlarının en sistematik ve grift görünümünü arz eden süsleme şeritlerinin devamı niteliğinde olan ve bu yoğun bezeme anlayışının özgün bir kopyası olması bakımından kuşatma kemerleri, bezeme grupları arasında devamlılık sağlayan elemanlardır. Kuşatma kemerlerinin süsleme programlarını şu şekilde gruplandırabiliriz;

2.2.1. Bitkisel Süslemeli Kuşatma Kemerleri

Bitkisel bezemenin bulunduğu kuşatma kemeri örneklerinde çoğu zaman süsleme şeritlerinde rastlanan bitkisel bezemeli kompozisyonlarla benzer süslemeler bulunmaktadır. Çalışma kapsamında ele alınan on üçüncü yüzyıl taçkapılarının on beş tanesinde bitkisel süsleme vardır. Bu kuşatma kemerlerinin bulunduğu mimari eserler şunlardır; Susuz Han, Aksaray Sultan Han, Kayseri Gülük Camii, Bitlis İhlasiye Medresesi, Sivas Şifaiye Medresesi ve Sivas Çifte Minareli Medresesi. Bitkisel süslemeli kuşatma kemerlerinde, genellikle kıvrımdal veya basit bir rumi bezeme grubunun bulunduğu örneklere rastlanmaktadır. İncelenen taçkapılardan altı adetinde sadece bitkisel bezemenin kullanıldığı kuşatma kemerleri vardır

Susuz Han, Aksaray Sultan Han ve Kayseri Gülük Camii kuşatma kemerlerinde tek sıra halinde bitkisel bezeme motiflerinin kullanıldığı tek şeritten ibaret kuşatma kemeri bulunmaktadır. Gülük Camii taçkapı kuşatma kemerinde, palmet ve lotusların ritmik dizilimiyle oluşmuş bir bezeme yer alır. (Fotoğraf No: 18,20)

Fotoğraf No: 17 Susuz Han taçkapı kuşatma kemeri

Fotoğraf No: 18 Aksaray Sultan Han taçkapı kuşatma kemeri

Fotoğraf No: 19 Gülük Camii taçkapı kuşatma kemeri

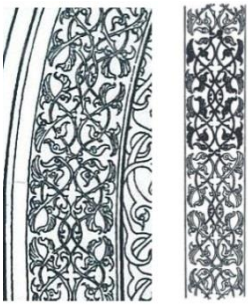

Fotoğraf No: 20 Susuz Han taçkapı kuşatma kemeri çizim (Erdrmann, 1976)

Fotoğraf No: 21 Aksaray Sultan Han taçkapı kuşatma kemeri çizim

Bitlis İhlasiye Medresesi taçkapısında bulunan ancak günümüze yalnızca küçük bir parçasının ulaşabildiği (Baş, 2002: 194) kuşatma kemerinde incelenen diğer tüm kuşatma kemerlerinden farklı olarak devam eden bir kompozisyonun aksine madalyon (tepelik) tipi bir kompozisyon bulunmaktadır. Madalyon izlenimindeki bu süsleme yatay eksen üzerinden sarkar bir biçimde kompoze edilmiştir rumilerden ibarettir. (Fotoğraf No: 23)

Sivas Şifaiye Medresesi ve Sivas Çifte Minareli Medreseleri kuşatma kemerleri kurulum planı açısından benzer özellikler gösterse de süslemeleri ile birbirlerinden farklılaşmaktadırlar. Şifaiye Medresesi silmenin ardından gelen üç sıra halinde kuşatma kemeri kompozisyonlarında rumi ve palmet motifi kullanılmıştır. Bunun yanı sıra en üst katmanda burmalı halat (silme-kaytan) olarak değerlendirebileceğimiz kalın bir silme ile sonlandırılan kuşatma kemeri, yapı taçkapısının genel süsleme öğelerinin basit bir tekrarı olarak değerlendirilebilinir. Sivas Çifte Minareli Medresede ise silmelerle oluşturulmuş bezemesiz bir kuşatma kemerinin ardından gelen bezemeli alanda palmet ve lotus motiflerinden oluşmuş grift bir süsleme bulunmaktadır. (Fotoğraf No: 24-25)

Fotoğraf No: 22 Bitlis İhlasiye Medresesi taçkapı kuşatma kemeri süsleme detay

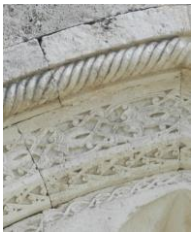

Fotoğraf No: 23 Sivas Şifaiye Medresesi taçkapı kuşatma kemeri

Fotoğraf No: 24 Sivas Çifte Minare taçkapı kuşatma kemeri

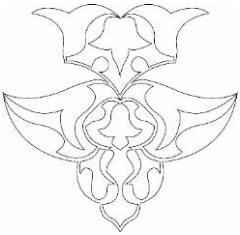

Fotoğraf No: 25 Bitlis İhlasiye Medresesi taçkapı kuşatma kemeri çizim

Fotoğraf No: 26 Sivas Şifaiye Medresesi taçkapı kuşatma kemeri çizim

Fotoğraf No: 27 Sivas Çifte Minare taçkapı kuşatma kemeri çizim

2.3.2. Geometrik Süslemeli Kuşatma Kemerleri

Çalışma kapsamında ele alınan on üçüncü yüzyıl taçkapılarının on beş tanesinde geometrik süsleme vardır. Bu taçkapılar; Sarıhan, Ağzıkara Han, Amasya Gök Medrese, Hunat Camii, Battal Gazi Ulu Camii, Evdir Han, Kayseri Çifte Minare Medresesi, Akhan, Karatay Han, İncir Han, Alay Han, Ertokuş Medresesi, Iğdır Ejder Han, Niğde Aleaddin Camii, Zazadin Han'dır. Taçkapı kuşatma kemeri süslemelerinde, incelenen eserlerin çoğunda geometrik planda hazırlanmış geçme kompozisyonlar kullanılmıştır. Ünal'ın da ifade ettiği gibi, bu kompozisyonlar çoğunlukla kapının diğer süsleme unsurlarında bulunan geometrik süsleme alanlarının devamı niteliğinde yada aynı şekilde oluşturulmuştur(Ünal, 1982:43).

Geometrik süslemeler kuşatma kemerlerinde çoğu zaman grift geçmelerin birbirini kesmesiyle oluşan çokgenlerin birbirini tekrarıyla ortaya çıkmış simetrik süslemeler olarak oluşturulmuşlarsa da, bazı örneklerde daha basit formlarda karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Aksaray-Kayseri güzergâhında bulunan Sarıhan, Ağzıkara Han ve Amasya Gök Medrese kuşatma kemeri birinci bordüründe iki, Kayseri Hunat Camii'nde bulunan kuşatma kemerlerinde ise üç adet geçmenin birbirini kesmesiyle oluşan basit formlu geometrik bezemeler görülmektedir. (Fotoğraf No: 29, 32)

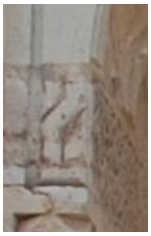

Fotoğraf No: 28 Sarıhan taçkapı kuşatma kemeri

Fotoğraf No: 29 Ağzıkara Han taçkapı kuşatma kemeri

Fotoğraf No: 30 Amasya Gök Medrese taçkapı kuşatma kemeri

Fotoğraf No: 31 Hunat Hatun Camii taçkapı kuşatma kemeri

Fotoğraf No: 32 Sarıhan, Ağzıkara Han, Amasya Gök Medrese taçkapı kuşatma kemeri çizim

Fotoğraf No: 33 Hunat Hatun Camii taçkapı kuşatma kemeri çizim

Basit kesin hatlı geometrik geçmelerden[3] oluşan kuşatma kemerlerinin yanı sıra daha fazla yumuşak hatlı adeta dairesel formda tutulmuş geçmelerden oluşan kuşatma kemerleri de bulunmaktadır. Malatya Battal Gazi Camii, Evdir Han, Kayseri Çifte Medrese ve Denizli'de bulunan Akhan taçkapılarında bulunan kuşatma kemerlerinde süslemeler geometrik geçmelerin simetrik tekrarı ile birbirini kesmesiyle oluşturulmuş ancak başka geometrik süslemelerden farklı olarak daha yumuşak hatlı olarak planlanmıştır. (Fotoğraf No: 35,38)

Fotoğraf No: 34 Evdir Han taçkapı kuşatma kemeri

Fotoğraf No: 35 Akhan taçkapı kuşatma kemeri

Fotoğraf No: 36 Kayseri Çifte Medrese taçkapı kuşatma kemeri

Fotoğraf No: 37 Malatya Battal Gazi Ulu Camii taçkapı kuşatma kemeri

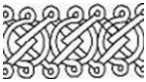

Fotoğraf No: 38 Evdir Han taçkapı kuşatma kemeri çizim

Fotoğraf No: 39 Akhan taçkapı kuşatma kemeri çizim

Fotoğraf No: 40 Kayseri Çifte Minare taçkapı kuşatma kemeri çizim

Fotoğraf No: 41 Malatya Battal Gazi Ulu Camii taçkapı kuşatma kemeri çizim

Konya Karatay Medresesi'nde ise yine basit bir geçmeden oluşmuş ancak bahsi geçen diğer taçkapılardan farklı olarak basit formlu iki adet geçmenin ritmik devam eden tekrarının, simetrik altlı üstlü "T" formlu geometrik şekiller oluşturması ve bu şekillerin bordür kenar sırtlarında dairesel formda düğümle oluşturulmuş bir

[3] Geçme: Hasır örgüsü stilinde bir alttan bir üstten birbirini keserek devam eden tezyini motiflerdir.

süsleme şeridi bulunmaktadır. Aynı süslemeye benzer bir kompozisyon İncir Han Taçkapısı süsleme şeritlerinde de gözlemlenmiştir. (Fotoğraf No: 43-44)

Fotoğraf No: 42 Konya Karatay Medresesi taçkapı kuşatma kemeri

Fotoğraf No: 43 İncir Han taçkapı kuşatma kemeri

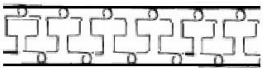

Fotoğraf No: 44 Konya Karatay Medresesi ve İncir Han taçkapı kuşatma kemeri çizim

Geometrik süslemeli kuşatma kemerlerinde bulunan basit sistemli süslemelerden daha grift geometrik düzenin bulunduğu kuşatma kemerleri de bulunmaktadır. Alayhan, Ertokuş Kervansarayı, Iğdır Ejder Han, Niğde Aleaddin Camii ve Zazadin Han taçkapı kuşatma kemerlerinde bulunan geometrik süslemeler bu şekilde süslenmişlerdir. Geçmelerin simetrik olarak birbirini kesmesiyle oluşmuş olanlarının yanı sıra Iğdır Ejder Han kuşatma kemerinde görüldüğü gibi çok kollu yıldız deseninin bulunduğu geometrik süslemeler bulunmaktadır. (Fotoğraf No: 46,50)

Geometrik kompozisyonlar, Selçuklu tezyinat sanatında sonsuz çeşitlemeler halinde kullanılmıştır. Geometrinin en karmaşık sistemleri, Anadolu coğrafyasında inşa edilen yapıların tuğla örgülerinde, ahşap ve çini eserlerinde özellikle taş tezyinatında mükemmel derecede uygulanmıştır (Baysal,2017: 75).

Fotoğraf No: 45 Alayhan taçkapı kuşatma kemeri

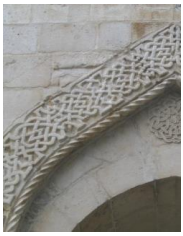

Fotoğraf No: 46 Ertokuş Medresesi taçkapı kuşatma kemeri

Fotoğraf No: 47 Zazadin Han taçkapı kuşatma kemeri

Fotoğraf No: 48 Iğdır Ejder Han taçkapı kuşatma kemeri

Fotoğraf No: 49 Niğde Aleaddin Camii taçkapı kuşatma kemeri

Fotoğraf No: 50 Alay Han taçkapı kuşatma kemeri çizim (Erdmann, 1976)

Fotoğraf No: 51 Ertokuş Medresesi taçkapı kuşatma kemeri çizim

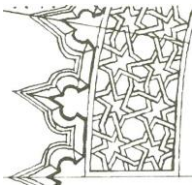

Fotoğraf No: 52 Zazadin Han taçkapı kuşatma kemeri çizim (Erdmann, 1976)

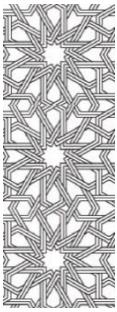

Fotoğraf No: 53 Iğdır Ejder Han taçkapı kuşatma kemeri çizim

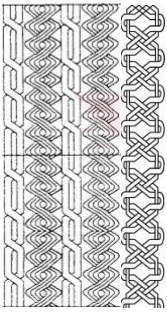

Fotoğraf No: 54 Niğde Aleaddin Camii taçkapı kuşatma kemeri çizim

2.3.3. Hem Geometrik Hemde Bitkisel Süslemeli Kuşatma Kemerleri

Genellikle görmeye alışılan sade bitkisel veya geometrik süsleme programının bulunduğu kuşatma kemerlerinin yanında hem bitkisel hemde geometrik süslemeli olan kuşatma kemerleri de bulunmaktadır. İncelenen dönem zarfında toplam beş mimari yapı taçkapı kuşatma kemerinde bu tarz kuşatma kemerine rastlanılmıştır. Bunlar; Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, Tokat Mahperi Hatun Kervansarayı, Kayseri Karatay Medresesi İncir Han taçkapı kuşatma kemerleridir.

Hacı Kılıç Camii ve Medresesi taçkapılarında içten dışa doğru iki sıra bordür halinde öncelikle geometrik daha sonra bitkisel bir kompozisyonun hakim olduğu çift sıra kuşatma kemeri bulunmaktadır. Camii taçkapısında bulunan bezemede kıvrımdalların sade bir şekilde birbirini kesmesinden oluşan dairesel formlu hatların sonu stilize rumi motifleri ile sonlandırılmıştır. Medrese taçkapısında bulunan kuşatma kemerinde ise yine camii kuşatma kemerinde bulunan süsleme grubuna orantılı olarak geometrik bir kuşatma kemerinden sonra palmet ve lotus motiflerinin bulunduğu grift bir süsleme grubu dikkati çekmektedir. Hacı kılıç camii ve medresesi kuşatma kemerleri birbirine benzer şekilde iki katmanlı olarak oluşturulmuştur. Bu iki alanın her bir katmanında birbirinden bağımsız şekilde geometrik ve bitkisel bezemenin bir arada kullanılması açısından önemlidir. (Fotoğraf No: 56-57)

Fotoğraf No: 55 Hacı Kılıç Camii taçkapı kuşatma kemeri

Fotoğraf No: 56 Hacı Kılıç Medresesi taçkapı kuşatma kemeri

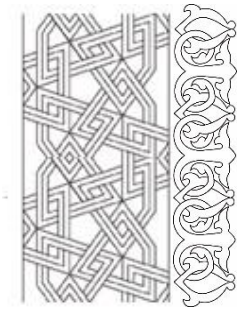

Fotoğraf No: 57 Hacı Kılıç Camii taçkapı kuşatma kemeri çizim

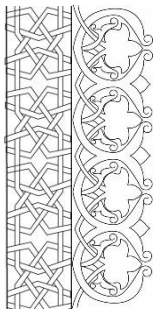

Fotoğraf No: 58 Hacı Kılıç Medresesi taçkapı kuşatma kemeri çizim

Kayseri Karatay Han, Tokat Mahperi Hatun Kervansarayı ve İncir Han'da bulunan kuşatma kemerlerini hem geometrik hem de bitkisel süslemeli kuşatma kemerlerine dahil edebiliriz. İlk bakışta geometrik süslemeli bir izlenim veren bu kuşatma kemerlerinde, palmet motifi görünümünde sade geçmeler bulunmaktadır. Karatay Han ve Tokat Mahperi Hatun kuşatma kemerlerinde stilize palmet izleniminde bir kuşatma kemeri bulunmaktadır ancak İncir Han kuşatma kemeri daha farklı bir şekilde kompoze edilmiştir. Kırık çizgilerin birbirini kesmeleriyle yarım yıldız motifi elde edilmeye çalışılmış olsa bile stilize palmet motifine benzer bir süsleme şeridinin oluştuğu görülmektedir. Yine aynı şekilde alta bakan palmet

benzeri şekillerin diğer eksen üzerine çıkan şeritlerle karşı kesitte yarım palmet motifleriyle oluşturulmuş kuşatma kemeri bulunmaktadır. (Fotoğraf No: 60,62)

Fotoğraf No: 59 Kayseri Karatay Han taçkapı kuşatma kemeri

Fotoğraf No: 60 Tokat Mahperi Hatun Kervansarayı taçkapı kuşatma kemeri

Fotoğraf No: 61 İncir Han taçkapı kuşatma kemeri

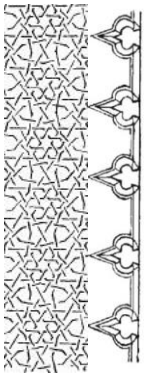

Fotoğraf No: 62Kayseri Karatay Han taçkapı kuşatma kemeri çizim

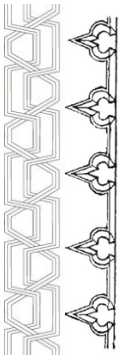

Fotoğraf No: 63 Tokat Mahperi Hatun Kervansarayı taçkapı kuşatma kemeri çizim

Fotoğraf No: 64 İncir Han kuşatma kemeri çizim (Erdmann, 1976)

2.3.4. Yazı ile Oluşturulmuş Kuşatma Kemerleri

Kuşatma kemerlerinde bulunan kompozisyonlar çoğunlukla bitkisel veya geometrik olarak belirlenmiş olsa da incelenen iki eserde inşa kitabelerinin dışında

sadece yazı kuşaklarından oluşmuş kuşatma kemerleri Sivas Gök Medrese ve Konya İnce Minareli Medrese kuşatma kemerlerinde çeşitli ayetler bulunmaktadır.

Sivas Gökmedrese'nin taçkapısında sadece yazı kuşağının bulunduğu kuşatma kemeri görülmektedir. Medresenin köşe sütunçelerine oturan kemerin dış yüzünde yer alan ve Bakara Sûresi'nin 285-286 ayetlerini içeren kitabe kuşağı Selçuklu sülüsü ile yazılmıştır(Gün, 1999: 102). (Fotoğraf No: 66)

Fotoğraf No: 65Sivas Gökmedrese Taçkapı Kuşatma Kemeri Yazı Şeridi

Konya İnce Minareli Medrese taçkapısında bulunan yazı şeritleri Sivas Gök Medresede bulunan tipik kuşatma kemeri formundaki alandan farklı olarak neredeyse taçkapı zeminin tamamını kaplamaktadır. Bu yazı şeritlerinin bir kısmı ana giriş kapısının etrafını kuşatma kemeri formunda sarmaktadır. Kavsara kısmının iç tarafında aşağıya doğru devam eden iki şerit kapının üzerinde bir düğüm halini alıp kapının yan kısımlarında sonlandırılmışlardır. Oktay Aslanapa'nın da ifade ettiği gibi yazının en ince şekilde yansıtıldığı bu kuşaklarda(Aslanapa, 2016: 211) Fetih Sûresi'nin 1-13. Ayetleri ile Yasin Suresinin 1-31. Ayetleri bulunmaktadır(Gün, 1999: 111). (Fotoğraf No: 67)

Fotoğraf No: 66 İnce Minareli Medrese Taçkapısı

Değerlendirme ve Sonuç

On birinci yüzyıl sonunda egemen olunan Anadolu topraklarında kurulmuş olan Anadolu Selçuklularının meydana getirdikleri Selçuklu Sanatı ürünleri üzerinde yapılan araştırmalar çok yönlüdür. Bu yüzden yapıların tarihi bilgileri ve maddi verileri pek çok araştırmaya konu olmuştur. Kullanılan bezeme gruplarının yeri, kompozisyonu, kullanılan motifler dönem hakkında temel bilgilerin edinilmesi konusunda birer vesika niteliğindedir. Anadolu Selçuklu dönemi taçkapıları süsleme yoğunluğu açısından da yapıların en belirgin unsurları olarak karşımıza çıkar. Bu dönemde hemen hemen inşa edilen her bir yapıda, işlevine dikkat edilmeksizin kendi çapında anıtsal büyük bir taçkapı bulunur.

Taçkapı geleneğinin erken uygulamalarıyla ilgili olarak bu geleneğin Orta Asya ve İran bölgeleri ile Roma döneminde temellerinin atıldığı görülür. Erken dönemlerde yapılmış olan yapıların bir ölçüde vurgulamaya çalıştığı giriş kısmı on üçüncü yüzyılda hemen hemen bütün yapı için temel süsleme unsuru olmuştur. Ele alınan örneklerin çoğunda, yan kanat ön yüzlerinin silmelerle şekillendirildiği ve yoğun bir şekilde tezyin edildiği görülmektedir. Bitkisel ve geometrik örnekli şeritler, bağımsız veya şeritler halinde dizilmiş figürler yazı şeritleri ve mukarnaslar, gülbezek ve kabaralar taçkapılarda görülen başlıca tezyini unsurdur. Özellikle kapının ön cephesinde kullanılan tezyinat bazen yapıdan daha fazla dikkati çeker duruma gelmiştir. Özellikle süsleme şeritlerinde kullanılan grift geometrik süslemeler, bezemedeki sonsuzluk hissiyatı ile kapıya ayrı bir hava kazandırmıştır. Daha öncede belirttiğimiz gibi genellikle süsleme şeritleri ile benzer hatta aynı kompozisyonlara sahip olan kuşatma kemerleri de çoğu zaman geometrik süsleme ile bezenmiş bunun yanı sıra rumi ve palmet motiflerinin bazen kıvrım dallar üzerinde kullanımıyla oluşturulmuş bitkisel bezemeler ile de süslenmişlerdir.

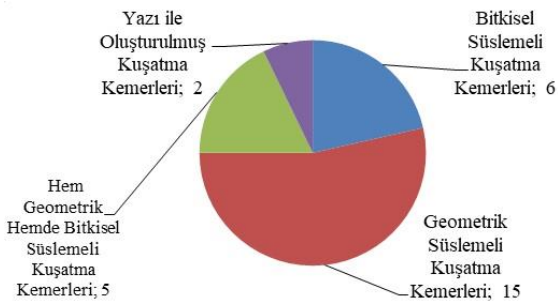

Fotoğraf No: 67 Süsleme programlarına göre kuşatma kemerlerinin sayısal dağılımı

Çalışma kapsamında 13. yüzyıl Anadolu Selçuklu dönemi mimari yapılarından cami, han ve medreseler incelenmiştir. Tespit edilen mimari yapılardan yirmi sekizinin taçkapı kuşatma kemeri bulunmaktadır. Bu kuşatma kemerlerini motif gruplarına göre incelediğimizde yazı ile oluşturulmuş kuşatma kemerlerinin sayısının sadece iki olduğu gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra on bir eserde sadece bitkisel veya bitkisel ve geometrik bezemenin bulunduğu kuşatma kemerleri bulunmaktadır. Bitkisel bezemelerde genellikle rumi motifinin hakim olduğu bir bezeme anlayışı vardır. Anadolu Selçuklu dönemi bezeme üslubunda önemli bir yeri olan rumi motifinin taçkapı süslemelerinde de yoğun bir şekilde kullanımı dikkati çekmektedir. Dönem özelliklerine göre ayrıntılanmış rumi motiflerinin yer aldığı grift kompozisyonlarda bazen palmet ve lotusların da kullanıldığı görülmektedir. Özellikle bordür tarzı alanlarda yani süsleme şeriti ve kuşatma kemerlerinde devam eden kompozisyonlar şeklinde oluşturulmuş kıvrım dal sistemlerinin ince işçilikleri dikkat çekicidir. Bitkisel süslemenin yanı sıra taçkapı tezyini alanlarda kullanılan geometrik süslemelerdeki ustalık dikkat çekicidir. İncelenen yirmi sekiz eserin on beşinde sadece geometrik süslemenin bulunması dikkat çekicidir. Sade zencerek tarzı bezemenin yanında, bazen aynı sayılı çokgenlerin devam etmesiyle oluşan geometrik düzende bazen de farklı sayıda çokgenler ile oluşturulmuş kompozisyonlar da bulunmaktadır. Gerek bitkisel bezemenin gerekse geometrik bezemenin bolca görüldüğü Anadolu Selçuklu dönemi taçkapı kuşatma kemerlerinde yazı ile oluşturulmuşların dışında bir de ayrıca hem bitkisel hem de geometrik bezemenin bir arada kullanıldığı bir kuşatma kemeri süsleme programı da bulunmaktadır. Yoğun süsleme gruplarının kullanıldığı Hacı Kılıç Medrese ve Camii taçkapı kuşatma kemerlerinde bu tarz "karma" programın açıkça kullanımı mevcuttur.

KAYNAKLAR

Aslanapa, O.(2011).Türk Sanatı. İstanbul:Remzi Kitabevi.

Bayburtoğlu, Z. (1976). Anadolu Selçuklu Devri Büyük Programlı Yapılarında Önyüz Düzeni. *Ankara:Vakıflar* Dergisi, 11, 67-106.

Bakırer, Ö. (1981). *Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı.* Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları.

Bakırer, Ö. Caner. (2009). Ç. Anadolu Selçuklu Dönemi Yapılarından medrese ve Camilerde Portal, Ankara:*Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 10, Bahar, 13-31.

Baş, Gülsen. (2002). *Bitlis'teki Mimari Yapılarda Süsleme*, Bitlis:Bitlis Valiliği Kültür Yay.

Baysal, A.F. (2014). *Geleneksel Mimarinin Yaşayan İnsan Hazineleri*, Ankara: Grafiker Yayınları .

Baysal, A.F. (2017).*Türk Tezyinat Sanatında Kalem İşleri*, Konya:Palet Yayınları.

Çaycı, A.(2017). *İslam Mimarisinde Anlam ve Sembol*, Konya:Palet Yayınları.

Esin, E. (2006). *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, Ankara:Kabalcı Yayınları.

Gün, R. (1999). *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Yazı Kullanımı.* Doktora Tezi. Samsun:Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Özbek, Y. (2009). Anadolu Türk Mimarisinde Taş Süsleme, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7, 14, 141.

Sarıcık, M. (2010). *İlim Şehrinin Kapısı Hz Ali*, İstanbul:Nesil Yayınları, 2010.

Sunay, S. (2007). Tokat Pazar Mahperi Hatun Kervansarayı, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları, ed. Hakkı Acun*, Ankara:Kültür ve Turizm Bakanlığı, .261.

Ünal, H. R. (1982). *Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taç Kapılar*. İstanbul: E.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.